

A magyar nyelv szókészletének alakulása

1. A szavak a beszélt nyelvnek, illetve az írott mondatnak az alkotóelemei.

A világos gondolatközléshez ismernünk kell a helyes szórendet, a szótő és a toldalékok kapcsolódásait, a nyelvtani rendszert.

2. A szókészlet nagysága

- A **XIX. sz.** második felében jelent meg Czuczor Gergely-Fogarasi János féle szótárban **110 ezer** címszó szerepelt.
- 1962-ben megjelent a **Magyar Nyelv Értelmező Szótára: 80 ezer** szó, szókapcsolat, **120 ezer** összetett és képzett szó.
- **Az egyén szókincse** ennek a töredéke, függ a lakóhelytől, műveltségtől, foglalkozástól stb.
  - Kb. **5-10 ezer szó felett van egy ember** szókincse.
  - **Költőink, őseink szókincse** ennél szélesebb volt (pl. Arany János műveiben 40 ezer szóban fejezte ki magát).
  - Az egyénnek **aktív** szókincs a naponta használt és értett szavak összessége.
  - A **passzív** szókincsbe beletartoznak azok a szavak, amelyeket az egyén megért, de nem használ rendszeresen.
  - Ha az egyes ember szókincsét nézzük, az nagyságrendileg sem közelíti a nyelv teljes szókészletét. Az egyén szókincsének rendszeresen használt, alkalmazott hányada az **aktív szókincs**, amit pedig megért, ismer, de nemigen használ, a **passzív szókincs**. **E kettő aránya az egyes ember életében is igen változó.**
  - Az **iskolába lépő** gyermek szókincse mintegy **2.000** szóra tehető; az átlagosan iskolázott **serdülő 6-7.000**; egy magasan képzett, sokoldalú érdeklődésű **értelmiségi 50 ezer** szót is ismerhet.
  - Nagy íróink ennél is többet. Ebből azonban kis rész az aktív: Arany János költeményeiben 23 ezer szót használt...

3. A szókészlet rétegei

- A **köznyelv szavait** a mindennapi életben használjuk, pl. *ház, rak, én, talán, újság* stb.
- Az **irodalmi szókészlet** szavait írók alkották, stílusuknak alkotó része lett
  - pl. *kirvirág* <- Arany, *fémkeblű* dinamó <- József Attila
- **Tájszavakat** területi tagolódással különítjük el. Ezek a szinonimák – pl. *korcsolyázik = síhózik* <- Nyírség
- A **szakszókészlet** (terminus technikus) a munkakört és a foglalkozást különíti el – pl. *félvezető*
- A **zsargonszavak** vagy **argószavak** kisebb társadalmi rétegen belül a titokzatosságot, az elfedést célozzák (tolvajnyelv), pl. *zsaru, hé, lelélcel*

Mindegyik rétegből beépülhet szó a köznyelvbe, amely mindig újul, változik.

4. Szókészletünk változása

- Minden nyelv szókészlete folyamatos változáson megy keresztül; a nyelvhasználó közösség életmódja is folyamatosan változik.
- A magyar nyelvben is vannak olyan szavak, amelyek mára már eltűntek (pl. *isa* 'bizony'), vannak olyanok, amelyeknek jelentése megváltozott (a *marha* korábban vagyont jelentett) vagy új jelentésekkel bővült (pl. *egér*), és vannak olyan szavak, amelyek újonnan keletkeztek (pl. *honlap*).

Okai

árnyaltabb kifejezőmód	gondolatok differenciálódása	társadalmi viszonyrendszer változásai	új közléstartalmak létrejötte (találmányok, világ változásai)	idegen hatások, szavak átvétele
Szókészletünk összetétele				
ősi örökség	belső keletkezésű elemek	jövevényszók	nemzetközi műveltségű szók	idegen szavak

4.1. A belső keletkezésű szavak

- Az alapszókészlet elemei azért is jelentősek, mert a belőlük képzett és összetett szavak, vagyis a belső **keletkezésű szavak** adják a szókincs zömét. Vedd például a *fej* szót, ebből képezheted a *fejetlen*, *fejes*, *fejel*, *fejedelem* szavakat, szóösszetétellel pedig még többet alkothatsz: *fejadag*, *fejbólintás*, *fejfa*, *fejfájás* stb. De a *fejetlen*-ből képezheted a *fejetlenséget*, a *fejel*-ből a *fejelést*, a *fejedelem*-ből a *fejedelemséget*. Egész szócsaládok jönnek így létre egyetlen alapszóból.

➤ Nyelvünk belső fejlődésének eredménye

a) szóteremtés	b) szóalkotás
<ul style="list-style-type: none"> ▪ ősi forma, nem tendenciaszerű, ma már ritka ▪ eddig nem létező hangsorból szó keletkezik ▪ különösen jellemző hangutánzó, hangfestő és indulatszavaknál – pl. <i>puff!</i> > <i>puffan</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ meglévő elemek összekapcsolása ▪ a felhasznált elemektől függően sokféle módon megvalósulhat ▪ természetes út: beszéd > nyelv > beszéd ▪ mesterséges út: nyelvújítás (csak az adott korszakban jellemző)

b) A szóalkotás módjai – részletezve

szóképzés	szóösszetétel	mozaikszók	ritkább szóalkotási módok
<ul style="list-style-type: none"> ▪ alapszó + képző > képzett származékszó ▪ új jelentés, gyakran új szófaj is <ul style="list-style-type: none"> ▪ képzőnek jelentésváltoztató szerepe van, megváltoztatja a mondatstruktúrát is ▪ pl. <i>mák</i> + <i>s</i> > <i>mákos</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ önálló szavak > új jelentésegység ▪ pl. <i>három</i> + <i>szög</i> > <i>háromszög</i> ▪ speciális formája a szókettőzés, pl. <i>alig-alig</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ többszavas kifejezések lerövidítése ▪ nem motivált szavak, gyakran elhomályosul a jelentésük ▪ betűszó (kezdőbetűk felhasználása) pl. <i>ENSZ</i>, <i>szja</i> ▪ szóösszevonás (több betű felhasználása) pl. <i>gyes</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ragszilárdítás (szó és toldalék összenő) pl. <i>dicsértessék</i>, <i>éljen</i> ▪ szórövidítés, pl. <i>tulaj</i>, <i>fagyi</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ szóelvonás, pl. <i>vakondok</i> > <i>vakond</i> ▪ szóvegyülés, pl. <i>ordít</i> + <i>kiabál</i> > <i>ordibál</i> ▪ szóhasadás, pl. <i>köröm</i> ~ <i>karom</i> <ul style="list-style-type: none"> ▪ népetimológia, pl. <i>fufajka</i> > <i>pufajka</i>

4.2. A jövevényszavak

- A magyar nyelv mintegy **három évezrede** elkülönült a vele rokon nyelvektől, és önállóan fejlődött tovább. A magyar nyelvet beszélők hosszú vándorlásuk alatt **kapcsolatba kerültek sok más nyelvvel**, így a honfoglalás előtt különféle török, majd utána szláv, német, latin és egyéb európai nyelvekkel. Ezekből a nyelvekből sok szót vettünk át, amelyek évszázadok alatt a magyar **kiejtéshez igazodtak**, és használóik már **nem érzik rajtuk az idegen eredetet**. Az ilyen szavakat **jövevényszavaknak** nevezzük. A jövevényszavak is szóképzés és szóösszetételek alapjául szolgálnak (pl. *málnás, málnázik; málnaszörp, málnabokor, málnaíz*).

A jövevényszavak története

- sok átadó nyelv
- több hullám: török, német, szláv
  - középkorban sok átvétel a latin nyelvből
- az egyes nyelvekből jellegzetes műveltségterületek szavai származnak
  - török (első hullám): növénytermesztés, állattenyésztés, társadalmi viszonyok
  - török (második hullám): kényelmi cikkek, pl. *kávé, kelme*
  - német: polgárosodással, katonasággal összefüggő szavak, pl. *mester, lajstrom*
  - szláv: életmóddal összefüggő szavak, pl. a hét napjai
szerda < szerda (közép), csütörtök < csetüre (4), péntek < penteki (5)
  - latin: egyház, orvostudomány, állatok, növények, hónapok
- jövevényszavak beépülnek a nyelvbe, idomulnak a nyelvhez (pl. ragozás)

Jövevényszavak a magyar nyelvben

török	szláv	latin	német	olasz	francia
pl. árpa, gyomor, tolmács, tyúk	pl. asztal, bab, macska, rozs	pl. iskola, sors, templom, téglá	pl. cél, drót, papír, polgár	pl. dús, mazsola, piac, tréfa	pl. furmint, limonádé, masszázs

4.3. Az idegen szavak

- A *szelfi* is idegen szó, az angol *selfie* szóból származik.
- Nyelvünkbe a közelmúltban is kerültek (pl. *telefon, videó, menedzser*), és ma is kerülnek más nyelvekből szavak.
 pl. *e-mail/ímél, chat/cset, sms*
  - Ezek a szavak kezdetben bizonyos szakmák, tudományágak szókincsét gazdagítják, de a diákok nyelvébe és az úgynevezett szlengbe is folyamatosan kerülnek idegen szavak.
  - Idegen szavaknak nevezzük azokat a szavakat, amelyeknél még felfedezhető az idegen eredet, akár annak ellenére is, hogy leírásuk már a magyar nyelv szabályai szerint történik (pl. *ímélezik, csetel*).

Idegen szavak

- eredeti alakjukban szerepelnek a nyelvben
- jellemző a szakzsargonban
- széleskörű használat esetén idővel beolvadnak

4.4. Tükörfordítás

pl. *Eisenbahn* > *vasút*, *matéria* > *anyag*, *universitas* > *egyetem*

4.5. Nemzetközi műveltségsszavak

- pl. izmusok, televízió, komputer
- régebben vándorszavak: ruházat, étel, foglalkozásnevek, fegyverek
  - modern nemzetközi szavak a felvilágosodás korától kezdve áramlanak be
    - görög eredet, pl. *technika, atom, baktérium, telefon, lexikon*
    - francia eredet, pl. *hotel, kabaré*
    - angol eredet, pl. *meccs, football, tenis*

4.6. Néhány érdekes példa a szókincs bővülésre

- **szóösszetételek elhomályosulása**
jóember > *jámbor*
néember > *némber*
üdnep > *ünnep*
kéz + tevő > *kesztyű*
- **eredeti jelentés megváltozása**
marha – állat + *vagyon*
- **tulajdonnevek köznevesülése**
Maecenas > *mecénás*
Háry János > *háryjánoskodik*
Don Juan > *dunhuan* (pl. *nem egy ~*)
Bikini (sziget) > *bikini*
Pepita (táncosnő) > *pepita* (kockás)
Cardigan (gróf) > *kardigán*